

OSOBITOSŤ CHÁPANIA FILOZOFIE DEJÍN V KONCEPCIÁCH RANÝCH POZITIVISTOV

OLEG SEMAK, Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS, Bratislava

SEMAK, O.: The Specificity of the Understanding of Philosophy of History in Conceptions of the Early Positivists. *Filozofia* 42, 1987, No. 4, p. 488.

In the paper the author attempts to show by means of the analysis of the conceptions of A. Comte, J. S. Mill, H. T. Buckle what modifications the problems of philosophy of history with the positivists of the first generation underwent. His conclusion is that they strived to develop a history of philosophy which would meet the criteria of natural sciences when they worked out sociological theories. If we take into account the basic premises of the early positivists, we must notice that they virtually considered history of philosophy to be methodology of history. Positivists have their share in pointing out the problem of mutual influence of the theoretical and empirical in historical cognition and in attempting to solve it. It was characteristic for all positivists of the first generation that they took historical for sociological and philosophy of history for sociology and they intended to eliminate any moment of speculation from the former.

Koncom 19. a začiatkom 20. stor. problematika filozofie dejín v buržoáznej filozofii prechádza kardinálnymi zmenami. Otázka o podstate historického procesu sa zamieňa otázkou o špecifickosti historického poznania a o metóde výskumu dejín. Príčin je niekoľko.

Po prvé takýto zlom bol sociálne podmienený, buržoázia postupne stráca historický optimizmus, vieru v pokrok. Preto vyvstáva otázka nie o historických perspektívach, ale o tom, akým spôsobom je možné poznať dejiny. Táto otázka, sama osebe správna, sa často modifikovala v pesimistickom duchu, či je vôbec možné dejiny poznať.

Po druhé situácia vo vede je charakterizovaná úspechmi v prírodných vedách a rozšíreným znevažovaním špekulatívnosti odtrhnutej od faktov, čo sa prejavilo v zápornom vzťahu k hegelovskej filozofii (ako vlastne k filozofii vôbec) a v pokuse (u pozitivistov prvej generácie) prestavať humanitné poznanie podľa vzoru prírodovedného tak, aby sa mohlo plným právom nazývať vedeckým.

Takáto extrémna formulácia následne vyvolala potrebu špecifikovať humanitné a najmä historické poznanie na rozdiel od prírodovedného, čo sa pokúsili urobiť novokantovci bádenskej školy, predovšetkým Rickert, ktorý zastával svoje názory v polemike (zavše implicitne prítomnej v svojich dielach) s pozitivistami prvej generácie. Jeho cieľom bolo zvrhnúť „prestíž Buckleho a jemu príbuzných umov“, aby definitívne vyvrátil ich názory a tie sa neprekladali ako nové a najdôležitejšie výdobytky historickej vedy.

Preto pre hlbšie preskúmanie daného prelomu a ním vyvolanej meto-

dologickej krízy v historickej vede, je nevyhnutné skúmať problémy filozofie dejín, historického poznania u pozitivistov prvej generácie, pričom je potrebné ukázať evolúciu ich názorov. To nám pomôže odhaliť niektoré momenty, ktoré ostali nedostatočne preskúmané a na druhej strane nám umožní vniesť určité korektívy do tradičného chápania iniciatívy prvých pozitivistov. Napríklad, dnes pri skúmaní vzniku pozitivizmu meno H. T. Buckleho je prakticky mimo zorného uhla bádateľov, hoci Rickert vo svojej polemike s pozitivistami jeho meno uvádza ako najtypickejší a najvýraznejší príklad pre pozitivisticky („naturalisticky“) mysliaceho historika. V tom čase to bolo veľmi populárne meno a jeho jediná kniha *Dejiny civilizácie v Anglicku* bola rok po vydaní preložená takmer do všetkých európskych jazykov.

Niekomu môže prekvapiť, ako je to možné, veď je všeobecne známy znevažujúci vzťah pozitivistov k dejinám, že chápu históriu ako prísun empirických faktov. Je tiež známe, že s menom Comta sa spája zavedenie termínu „sociológia“ do vedeckých kruhov, ktorým sa označovala ním rozpracovaná veda o spoločnosti. Je to tak, skutočne treba vidieť špecifikum formulovania problémov filozofie dejín u pozitivistov. Úloha sociológie podľa Comta spočívala v objasňovaní minulosti a na tomto základe v prognóze budúcnosti. Mill rozpracováva štruktúru historického poznania a uňho sa už stretávame aj so samotným pojmom „filozofia dejín“. Buckle píše dejiny civilizácie, vytyčuje a obhajuje svoj názor na hybné sily dejín, pričom zdôrazňuje, že je to možné len pri vytvorení teórie dejín a takúto otázku je schopný vyriešiť len filozof, preto vo svojej práci venuje toľko pozornosti filozofickej reflexii o tom, aká má byť historická veda. Je nesporné, že každý z nich sa pokúšal kráčať vlastnou cestou, hoci ich premisy majú niečo spoločné a navyše je badateľný aj ich vzájomný vplyv, čo sa názorne prejavuje pri skúmaní evolúcie ich názorov na problematiku filozofie dejín a akým spôsobom sa táto problematika u nich interpretuje.

Predovšetkým upozorníme na tie zvláštnosti prvých pozitivistov, na ktoré nemožno zabúdať pri skúmaní ich koncepcií.

1. Všetci pozitivisti prvej generácie sa pokladali za reformátorov. A. Comte a J. Stuart Mill chceli uskutočniť reformu súdobej spoločnosti. Tomuto cieľu podriadili svoju teoretickú činnosť, pretože sa domnievali, že pre uskutočnenie týchto reforiem je potrebné predovšetkým reformovať názory na spoločnosť. H. T. Buckle bol skromnejší, chcel zreformovať iba historickú vedu, ale spoločné pre nich všetkých bolo, že túto reformu v spoločenských vedách chceli uskutočniť podľa vzoru prírodných vied, ktoré v tom čase dosiahli veľmi významné úspechy. Preto je pre nich typické, že stavajú svoje koncepcie na tom, aké má byť vedecké poznanie. Z toho vyplýva záver, že bez gnozeológie nie je možné pochopiť názory na spoločnosť a jej dejiny.

2. Druhou závažnou zvláštnosťou u pozitivistov prvej generácie je to,

že nechceli nájsť substancijnú podstatu skúmaných javov a procesov, ale chceli vytvoriť určitú gnozeologickú konštrukciu, ktorá by mala univerzálny metodologický význam pri skúmaní reality. Je to zrejmé už zo samej formulácie otázky o vedeckom poznaní u Comta, ktoré spočívalo v normatívnej požiadavke zrieť sa pokusu hľadať podstatu príčiny a obmedziť sa na pozorovanie a klasifikáciu javov a hľadanie vzťahov následnosti a príbuznosti (ktoré Comte nazýval zákonom) medzi javmi. V takom prípade, podľa názoru Comta, filozof, aby jeho filozofia bola vedecká, musí klásť otázku AKO? a nie PREČO? Sama filozofia u prvých pozitivistov nadobudla zvláštnu funkciu byť filozofiou vedy, čo súviselo s riešením problému predmetu filozofie, pretože v tom čase, keď sa od filozofie oddelilo mnoho vied, ocitla sa v situácii kráľa Leara, ako sa obrazne vyjadril Windelband. Pozitivisti navrhli jedno z riešení tohto problému. Ak toto nevezmeme do úvahy, je absolútne nepochopiteľné, prečo figuruje v prácach A. Comta sám termín „filozofia“, veď ak on za hlavný cieľ pokladal vytvorenie vedy a spoločnosti — sociológie, prečo svoje dielo venované tomuto problému nazval *Kurz pozitívnej filozofie*, a nie „sociológia“? Pripomíname, že klasifikáciu vied podľa Comta korunuje sociológia ako veda, ktorá skúma najzložitejšie javy. Zároveň medzi vymenovanými vedami nenachádzame filozofiu, a tak ostáva akosi visieť vo vzduchu, pretože, ak nemá miesto medzi vedami, znamená to, že nemá predmet svojho skúmania. Túto zvláštnosť sám Comte nevysvetľuje. Vystáva otázka, aký obsah vkladá do pojmu filozofia? Comte si jasne uvedomoval, že oddelenie mnohých vied od filozofie a takisto samotná diferenciácia vedeckého poznania znamenali významné úspechy vo vede. Domnieval sa, že ďalší rozvoj vied bude viesť k stále väčšiemu a väčšiemu hromadeniu poznatkov, s ktorými si človek jednoducho neporadí a pozitívna filozofia má kompenzovať tento nedostatok ľudského umu, t. j. klasifikovať vedy a ukázať cestu, vďaka ktorej môžeme vedecky analyzovať skúmané javy. Týmto sa organizácia sveta vedy ukončí a ďalší rozvoj bude neobmedzený. Práve preto v klasifikácii vied u Comta chýba filozofia, lebo predmetom jej skúmania je samotná veda. Z toho vyplýva, že filozofia uňho nadobúda význam filozofie vedy a ak sa máme vyjadriť dnešnými pojmami, Comte ju chápe ako metavedu, ktorá spĺňa funkciu vedy o vedách a metodológii vedeckého poznania. Takéto chápanie filozofie bolo príznačné aj pre Milla a Buckleho, preto aj pojem filozofia dejín v porovnaní s tradičným chápaním figuruje u nich ako logika a metodológia dejín.

Pozitívna filozofia teda nie je nič iné ako filozofia vedy, presnejšie metodológia vedy. Ale tento záver Comte neurobil. Neskôr jeho prívrženec Mill videl jeden z hlavných nedostatkov Comtovho učenia v tom, že nevymedzil presne chápanie filozofie vedy. Mill predpokladal, že filozofia vedy je tiež vedou. Jej objektom však nie sú výsledky získané vedou, ale princípy, ktorými musí postupovať ľudský rozum, aby získal výsled-

ky; jedným slovom filozofia vedy je logikou vedy, ktorú chápe tak široko, že zahŕňa aj metodológiu vedy.

Stručný rozbor východísk skúmania A. Comta je veľmi dôležitý, lebo práve tie sa stali východiskom pre jeho nasledovníkov, ktorí zásluhou Comta videli predovšetkým v rozpracovaní „ducha pozitívnej filozofie“, hoci sa domnievali, že Comte vytvoril novú vedu — sociológiu, čo bolo celkom opodstatnené. Bolo to preto, že Comte vyčleňoval tri vedecké metódy (pozorovanie, pokus, porovnanie), z ktorých prvé dve sa podľa neho pri skúmaní spoločnosti nedajú využiť vzhľadom na špecifickosť spoločenských javov. Ich obmedzenosť môže byť prekonaná len teóriou používajúcou porovnávaciu metódu. Táto metóda vystupuje pri rozbere vývinu spoločnosti ako historická, pretože úlohou „sociologickej teórie... je zodpovedajúcim spôsobom vysvetliť ľudskú minulosť“ (3, s. 47) a predpovedať budúcnosť. Nesmieme sa dať pomýliť požiadavkou „vysvetliť“, čo podľa neho znamená vlastne porovnať, vyčleniť niečo spoločné a nič viac.

Comtov zákon troch štádií, úlohou ktorého bolo vysvetliť rozvoj spoločnosti, konštatuje len zmenu troch typov myslenia — teologického, metafyzického a pozitívneho a je zaujímavý iba ako prvý pokus analyzovať zmenu štýlov myslenia. Prečo sa práve tak má rozvíjať spoločnosť a aj osobnosť? Vzhľadom na jeho fenomenalistický prístup je odpoveď jednoduchá: ľudstvo i jednotlivci majú inštinktívnu snahu po dokonalosti. Comte mechanicky spája záujmy osobnosti a spoločnosti, tvrdí, že spoločenské aj individuálne v svojom vývoji prechádza troma štádiami.

Porovnávaciu metódu, ktorá má veľkú úlohu v prírodných vedách, aplikovaná na vedu o spoločnosti, nedáva kritériá pre periodizáciu historického procesu. Často poukazuje len na ľahko vystihnuteľné fakty, čo v niektorých prípadoch viedlo k preceneniu vplyvu geografického faktora na priebeh spoločenských procesov. Precenenie geografických podmienok v Bucklových *Dejinách civilizácie*... je toho názorným dôkazom.

Aj keď sa nedotýkame problému koreňov ideí pozitivizmu v dejinách filozofie, treba poznamenať, že myšlienky Comta sú geneticky späté s klasickým empirizmom. V ňom vznikla myšlienka premeny filozofie podľa vzoru experimentálnych vied: chápanie gnozeologických otázok bolo napr. pre Locka prostriedkom na vypracovanie teórie o ľudskom chovaní (v Lockovom chápaní chovanie značí ľudskú činnosť). A predsa pri obnovovaní ideí klasického empirizmu, v boji za vedu, pri pokuse o vyčlenenie čistej podstaty vedeckosti vôbec pozitivizmus Comta, ohraničený senzualistickými kritériami, v metafyzickom protiklade absolútneho a relatívneho v poznaní, upadol do scientistického relativizmu. Nie náhodou tvorca pozitívnej filozofie bol aj tvorcom pozitívneho náboženstva. Myšlienkový pochod Comta bol takýto: podľa neho naše poznanie je relatívne a pri výskume spoločnosti sa stretávame s takými veľkými ťažkosťami, že na ich prekonanie je potrebný mimoriadny talent. Talentovaných ľudí je málo, im však patrí riadenie spoločnosti, pretože pozna-

nie pozitívnej teórie spoločnosti dáva základ pozitívnej politike a jej uskutočňovanie je cestou k nekonečnému progresu. Masy nie sú schopné úplne pochopiť pozitívnu filozofiu, preto musia v ňu veriť, veď dejiny ukazujú, že jednotu spoločnosti obyčajne zabezpečovala religiózna viera. Religióznu vieru v pozitívnom štádiu zamieňa Comte vierou vo vedu, pričom nerozlišuje vieru v nadprirodzené sily a vieru v silu vedeckého poznania. V druhej etape svojej vedeckej tvorby Comte plne vyjadril myšlienky pozitívneho náboženstva, zamenil akcenty, zaviedol „kult lásky“. Ale cesta k pozitívnemu náboženstvu sa začala už v systéme pozitívnej filozofie.

V úsilí preklenúť špekulatívnosť nárokov filozofie, v snahe postaviť ju na roveň exaktným vedám pozitivizmus Comta (ako aj jeho neskorších stúpencov) je nemenej dogmatický a obmedzený v tom zmysle, že neskúma ani tak pôvod vedeckých ideí, štruktúru vedy, ako sa snaží v rámci svojich predstáv znovuoobnoviť pojmový aparát vedy.

Tu vzniká paradoxná situácia: v boji za vytvorenie vedeckej teórie o spoločnosti — sociológii, ktorá by nahradila špekulatívnu filozofiu dejín, prví pozitivisti pokračujú v skúmaní jej problematiky, pričom preberajú od nej jej najväčší nedostatok — opovrhnutie reálnou históriou. Pre Comta je história len dodávateľ faktov, potvrdzujúcich alebo zavrhujujúcich sociologickú koncepciu. Sovietsky filozof M. Kisseľ citlivo vystihol skutočnosť, že prví pozitivisti — Comte, Mill, Buckle — „odhodiac naturfilozofiu“ ako „prežitok“ zachovávali tilozoriu dejín, a to v takej forme, ktorá pripomína hegelovský štýl myslenia. Zvlášť sa to vzťahuje na Comtov svojho času veľmi populárny „zákon troch štádií“ historického vývoja. S pretenziou na objavenie všehistorického zákona sociálnej evolúcie Comte fakticky reštauroval hegelovskú schému historického procesu tým, že zmenil hegelovskú periodizáciu („antika“ — „stredovek“ — „súčasnosť“) tromi fázami sociálnej dynamiky — „teologickou“, metafyzickou“ a „pozitívnu“ (2, s. 72—74).

Stručne povedané, novum Comta v oblasti sociológii je v presadzovaní myšlienky, že teologické štádium dalo ideu Poriadku, metafyzické — ideu Progresu. Jeho práca končí analýzou Francúzskej buržoáznej revolúcie so záverom, že revolúcia nesplnila očakávania, ktoré boli do nej vkladané, a preto cesta revolučnej premeny spoločnosti nie je správna. V budúcej pozitívnej spoločnosti idey Poriadku a Progresu sa zlúčia a budú ich predstavovať teórie sociálnej dynamiky a sociálnej statiky. Potom bude nasledovať progresívny a usporiadaný rozvoj súčasnej spoločnosti. Podobné názory boli pre vtedajšiu epochu typické. V polovici 19. stor. buržoázia strácala svoju revolučnosť. Rozvoj priemyslu si vyžadoval rozvoj vedy, hoci vzťah k vede bol úzko utilitárny. Budúcnosť bola chápaná ako postupný rozvoj súčasnosti. A pozitívna filozofia ideálne zodpovedala danej „sociálnej požiadavke“.

Najbližším stúpencom Comta bol J. S. Mill, ktorý je aj *zakladateľom* anglického pozitivizmu. Treba povedať, že myšlienky pozitivistov sa

v Anglicku ujali výraznejšie ako vo Francúzsku, čo bolo podmienené silným vplyvom Berkeleya a Huma. Pri rozbere filozofie Milla sa stretávame s jednou (na prvý pohľad) zvláštnosťou. Mill si u Comta predovšetkým cenil „nenahraditeľnú“ klasifikáciu vied. Usudzuje, že miesto, ktoré venoval v tejto klasifikácii sociológii, je to najdôležitejšie, čo pre ňu Comte urobil. Comte dokázal, že „javy ľudskej spoločnosti sú podriadené svojim vlastným zvláštnym zákonom, ale nezávisia len od nich; majú vzťah k všetkým zákonom organického života, takisto ako aj neorganickej prírody; ostatné zákony formujú spoločnosť nielen svojim vplyvom na život, ale aj určitými fyzickými podmienkami, v ktorých sa spoločnosť musí vyvíjať“ [5, s. 41].

Ale Mill začína vytvárať svoju koncepciu tak ako aj Comte: od metodológie vedeckého poznania, od otázky, aká má byť vedecká metodológia. To nie je náhoda, pretože podľa Milla, ak humanitné poznanie sa neodlišuje od prírodovedného, netreba hľadať čistú podstatu vedeckosti, ako to robí Comte, ale „objaviť“ silu prírodných vied v ujasňovaní metód, pomocou ktorých prírodné vedy dosiahli také veľké úspechy.

Preto základnú prácu *Systém logiky*... [1843] začína pokusom vyčleniť organon prírodných vied.

Z toho vyplýva, že ak chceme pochopiť silu prírodných vied, treba skúmať ich metodológiu. Túto metodológiu možno použiť aj pri sociálnych vedách a tak likvidovať chaos, ktorý tu existuje. Mill ukazuje na tri metódy: geometrickú, chemickú a fyzickú. Prvé dve sa nedajú aplikovať pri sociálnom poznaní. Geometrická preto, že na jej použitie treba sformulovať rad axiém, pri vysvetlení ktorých musíme vychádzať zo sociálnych javov. No na tejto ceste je neprekonateľná prekážka — zložitost človeka. Chemická metóda dáva zase len empirické zovšeobecnenie, ktorého pravdivosť sa zachováva v rámci daných zovšeobecnení, lebo nie je istota, že neexistuje rad faktov, ktoré nepotvrdzujú dané zovšeobecnenia. Pri javoch sociálneho života, ako Mill predpokladá, možno použiť fyzickú metódu, ktorá spája indukciu s dedukciou. Preto výskum v dotyku so skutočnosťou nadobúda konkrétny charakter. Túto koncepciu ukazuje na príklade Newtona a Keplera. Empirické zovšeobecnenia Keplera boli potvrdené po objavení Newtonovho zákona príťažlivosti.

Za kritérium zrelosti vedy Mill pokladá takú etapu vývoja, keď empirické zovšeobecnenia sa začínajú vysvetľovať teoretickými koncepciami. Podľa Milla aj v sociálnych vedách treba používať deduktívnu metódu, tak, aby sa zhodovala s induktívnou. Táto spätosť deduktívnej a induktívnej metódy vyjadruje podľa Milla súčasne spätosť sociologického a historického uvažovania. V tomto bode Mill vyzdvihuje alternatívny prístup vo vzťahu ku Comtovi a snaží sa nepreceňovať tak sociológiu, ako aj históriu; pokladá ich za vzájomné závislé. Preto uvažuje o filozofii dejín, ale vo filozofii dejín vidí teoretický model historického poznania. Svoje úvahy začína takto: dejiny dávajú empirické zákony spoločnosti. Avšak úloha všeobecnej sociológie je v tom, aby overovala tieto

zákony a spájala ich so zákonmi ľudskej povahy pomocou dedukcií, ktoré ukazujú, že prvé takéto odvodené zákony bolo treba očakávať ako dôsledok hlavných zákonov [pozri 6, s. 740].

Východiskovým bodom pre Milla je ten istý fenomenologický predpoklad, ako aj u Comta: všetko, čo viem o svojom Ja, je „niť vedomia“ [používa termín svojho otca Jamesa Milla]. O svete Ja usudzuje podľa pocitov, ktoré od neho získava; t. j. naše Ja nie je schopné vedieť o svete viac ako vie o javoch — „vecí o sebe“ dotýkajúcich sa našich poznávacích schopností. A všetko, čo vieme, sú javy toho, čo nepoznáme. Viac o svete a svojom Ja nevieme. Tu spočíva základný nedostatok schémy, ktorú navrhol Mill — subjektivizmus, čiže opis sveta, ako si ho predstavuje individuálne vedomie. Z toho vyplýva, že základom filozofickej konštrukcie bude istota Ja o nejakom jave. Taká metóda môže dávať význam tomu alebo onomu javu vo vnútornom svete človeka, ale nevyšvetľuje jeho príčinu a podstatu. Preto idealizmus Milla väzí v absolutizácii subjektívnosti vedomia. Avšak Mill sa pokúša zbaviť sa apriórnosti pomocou empirizmu; všetko, čo vieme, získavame pomocou skúseností [ktorú chápe idealisticky ako súhrn pocitov], a musí sa prostredníctvom skúsenosti overovať. Tak je zostavená aj schéma poznania histórie.

Poznatky o človeku získavame z poznania motívov a povahy človeka, t. j. ak poznáme motívy a povahu, môžeme vedieť, ako sa človek zachová. Preto veda o človeku — psychológia — skúma zákony, podľa ktorých jeden psychický stav nasleduje za druhým, vyvoláva sa druhým, alebo je aspoň nútený za ním nasledovať. Psychológia nám dáva len empirické zákony, pravdivosť ktorých je zaručená v rámci skúsenosti a pozorovania. K prechodu k zložitejším javom Mill dáva takéto vysvetlenie:

Treba robiť pokus nie na zložitom jave, ale na jednotlivých jednoduchých javoch, z ktorých sa skladá. Potom treba zistiť zákony príčin, ktorých spojenie je základom zložitých javov a hľadať možnosť, ako sa na základe týchto zákonov dá vysvetliť a zdôvodniť približné zovšeobecnenie empiricky zostavené z následnosti týchto javov [pozri 6, s. 701].

Preto veda o povahe človeka — etológia — je veda závislá od psychológie; určuje, aká povaha vzniká v závislosti od všeobecných zákonov pri určitých podmienkach. Ak je psychológia pokusná veda, potom etológia má už deduktívny charakter. Týmto dvomi vedami je vyčerpaná veda o človeku. Ako prejsť od jednotlivého človeka k výskumu spoločnosti? Mill písal o tom, že v spoločenskom živote ľudia majú len tie vlastnosti, ktoré vyplývajú zo zákonov povahy jednotlivého človeka a môžu byť k nim zaradené [pozri 6, s. 703]. Mechanickým chápaním spoločnosti ako súhrnu indivíduí Mill stojí nižšie ako Comte, pretože Comte vysvetľoval tiež metafyzicky jednotu spoločnosti a osobnosti, ale aspoň vychádzal z predpokladu, že spoločnosť je predovšetkým kolektívnym spoločenstvom ľudí. Obaja myslitelia však nemohli vypracovať v rámci pozitívneho myslenia, myslenia o javoch (fenoménach) nevychádzajúceho za ich hranice, správnu teóriu.

M. K. Mamardašvili v svojej štúdií *Analýza vedomia v Marxových prácach* (Voprosy filosofii, 1968, č. 6) ukazuje na to, že Marx analyzuje vedomie nie v rámci abstraktného gnozeologického subjektu, ale ako vedomie zapojené do sociálnej štruktúry, ako nedeliteľnú súčasť jej rozvoja a fungovania, a ukazuje na mechanizmus, ktorý produkuje v sociálnej činnosti duchovné fenomény.

Za etológiou v schéme J. S. Milla nasleduje politická etológia ako veda o príčinách určujúcich povahu charakteristickú pre každý národ alebo epochu. Je najdôležitejšia zo sociálnych vied, lebo nám dáva poznatky o spoločnosti. Historické zákony vyvedené indukčnou cestou z historických faktov sú skúškou pravdivosti zákonov dedukovaných z daných troch vied: psychológie, etológie, politickej etológie. Tieto vedy sú súčasťou všeobecnej sociológie a majú úlohu vysvetľujúcich zákonov vo vzťahu k empirickým historickým zákonom.

Mill predpokladá, že sa problém vyrieši, ak budeme schopní určiť logiku (metodológiu) sociálnych vied. Všetko, čo vieme o predmete, sa stáva vedou len vtedy, keď sa zapája do radu iných právd, v ktorom sú vzťahy medzi všeobecnými princípmi a jednotlivosťami celkom pochopiteľné a kde možno uznať každú jednotlivú pravdu za prejav všeobecnejších zákonov. Veda má u Milla len úlohu systematizátora. Jeho logická schéma z hľadiska formálnej logiky, na ktorej je založená, nedáva nám nič nové, nič také, čo by nebolo obsiahnuté v predchádzajúcom systéme predstáv. „Omyl Milla je v tom, že predpokladá, že problém môže byť vyriešený zostavením logickej schémy vysvetlenia“ (7, s. 328). V danej schéme je vynechaný parameter času, to znamená vývoj.

Treba poznamenať, že Mill sám cítil tento nedostatok a pokúšal sa ho preklenúť tvrdením, že zložitost vedy o človeku a spoločnosti je v tom, že predmet týchto vied má do činenia s veľmi premenlivými vlastnosťami a javmi. A hoci sociálnu vedu potrebujeme pre chápanie progresu a jeho predvídanie, nie je možné nájsť kritérium, na základe ktorého by sa dala ukázať zákonitosť progresívneho vývoja spoločnosti. Mill končí svoju úvahu tým, že stačí ukázať na existenciu progresu a uspokojiť sa „sociologickými závermi“ v závislom poriadku, t. j. určením následnosti príčin predpokladaného nemenného stavu spoločnosti. Neskôr píše, že všetkým významným zmenám v dejinách predchádzali zmeny v poznaní. Prichádza k záveru, že každému významnému progresu materiálnej civilizácie predchádzal progres v poznaní, a keď v dôsledku postupného rozvoja alebo náhlejšej zrážky nadišiel čas pre nejakú dôležitú sociálnu zmenu, jej znamením bývala dôležitá zmena v názoroch a spôsobe myslenia spoločnosti. To je myšlienka vedúca nás k inému mysliteľovi — H. T. Bucklovi, ktorý svoju filozoficko-historickú koncepciu dejín civilizácie vytvoril na základe učenia J. S. Milla.

Je veľmi dôležité, že aj Comte aj Mill sa pokúšali vysvetliť rozvoj spoločnosti ako niečo progresívne, zákonité (pravda, v pozitivistickom chápaní zákona). Ale ľahostajnosť k reálnym historickým výskumom

bola Achillovou pätou pozitivistickej sociológie. Názorne to ukázalo skúmanie historikov opierajúcich sa o pozitivistickú metodológiu. Všetkým tým dali novokantovstvu dôvod na ostrú kritiku pozitivismu.

Pri zavŕšení *Systému logiky* J. S. Mill konštatoval, že ak sa niekto pokúsi „zostaviť filozofiu dejín“ opierajúcu sa o jeho názory, položí základný kameň „takému sociologickému systému, ktorý so bude veľmi líšiť od všetkých predošlých — nejasných a zaujme dôstojné miesto medzi vedami“ (6, s. 752).

Keď sa Mill neskôr oboznámil s Bucklovými *Dejinami civilizácie v Anglicku* vydanými v r. 1858—1861, spomenul ich pri reedícii svojej základnej práce ako „dôležité dielo“, ktoré vnieslo zmenu do historického myslenia.

Takejto cti sa dostalo Bucklovi nie náhodou. Jeho *Dejiny civilizácie v Anglicku* nie sú len historickou prácou, ale aj pokusom vytvoriť teóriu dejín. To je pre Buckla rovnoznačné napísaniu dejín vôbec, pretože bol toho názoru, že dobre napísané dejiny sú teoretické dejiny. Pokúsime sa vyčleniť v koncepcii Buckla dve roviny: teóriu dejín a vlastnú rekonštrukciu historického procesu. Takýto prístup dáva možnosť ujasniť si „anatómiu“ Bucklovho myslenia a miesto, ktoré mu patrí medzi pozitivistami prevej generácie.

Bucklov myšlienkový pochod bol v podstate takýto: Odpoveďou na otázku, čo je podstatou zákona, aké sú zákony dejín, zodpovieme aj otázku, čo je predmetom štúdia historickej vedy. Odpovede na tieto otázky tvoria teoretické jadro koncepcie, ktoré Buckle sám nevyčleňuje, pretože všetky jeho teoretické úvahy sú pospájané s jeho historickým skúmaním. No aj pri tom v podstate využíva Millovu logickú konštrukciu na poznávanie histórie.

a) Porovnávacou cestou Buckle vyčleňuje najdôležitejšiu zákonitosť dejín civilizácie, že jestvuje človek vplývajúci na prírodu a príroda vplývajúca na človeka; mimo toho vzájomného vplyvu nič nevzniká (pozri 8, s. 8). Pri vzniku civilizácie podľa neho hlavnú polohu majú prírodné faktory. Geografické podmienky v južných krajinách napomáhajú „chýľivosti“ a „lenivosti“ rozumu: severné národy zdolávajú tvrdé prírodné podmienky a rozvíjajú svoje rozumové schopnosti, preto sa civilizácia progresívne rozvíja v Európe a nie na Východe.

b) Prírodné podmienky majú určujúci vplyv len na ranom stupni histórie civilizácie a prichádza k záveru, že v ďalšom rozvoji civilizácie dominuje duchovný faktor, ktorý spája v sebe faktor rozumový a mravný. Tieto faktory nepovažuje za rovnocenné a podotýka, že nie je ťažké všimnúť si obrovský rozdiel medzi stálosťou mravných zásad a rýchlym rozvojom zásad rozumových.

c) Nakoniec prichádza k záveru, že vývoj civilizácie je späť predo všetkým s vývojom vedeckého poznania. Tým je jeho dedukcia zákonov civilizácie skončená. Úlohou historika nie je teda skúmanie činnosti veľ-

kých osobností alebo opis vojenských výprav, ale skúmanie úlohy vedy v dejinách spoločnosti, vedy ako základu civilizácie.

Pri prehľade dejín za najvyspelejšiu z európskych krajín pokladá Anglicko. Porovnáva ho s Francúzskom, Španielskom, Škótskom. Pomocou historickej rekonštrukcie a indukcie tvrdí, že úspechy civilizácie v Anglicku sú podmienené rozvojom vedeckého poznania. Deduktívnou cestou z najvšeobecnejších téz vyvodil zákon, ktorý dokazoval aj indukčným zovšeobecnením empirického materiálu. Nebolo to nič iné ako realizácia myšlienky Milla vo filozoficko-historickej výskumnej práci.

Pri vyčleňovaní rozvoja vedeckého poznania (pre všetkých pozitivistov prvej generácie bol obsah pojmov veda a poznanie identický) ako základu rozvoja spoločnosti Buckle dospel k nevyhnutnosti rozboru štruktúry vedy. Tu nájdeme mnoho spoločného s Comtom, keď tvrdí, že dejiny doteraz študovali len teológovia a metafyzici a že nadišiel čas vedeckého výskumu, že progres vedy spočíva v objavení novej metódy, vo vypracovaní nového spôsobu chápania skutočnosti. Dejiny preto podľa nich spočívajú v zmene metód poznania. Buckle tiež chápe „metódu“ ako štýl myslenia. V tomto je nasledovníkom Comta, ktorý prvý rozobral dejiny ako zmenu štýlov myslenia. Je však pozoruhodné, že Buckle sa pokúsil analyzovať progres spoločnosti v závislosti od progresu vedy, čím sa dostal k začiatkom alebo k predhistórii sociológie vedy, a tým je aj dnes pre nás zaujímavý.

Vzhľadom na zámer našej štúdie je potrebné určiť Bucklovo miesto medzi prvými pozitivistami. Jednota názorov Buckla s Comtom a Millom je nepochybná. V Bucklových prácach sa veľmi jasne prejavilo opojenie scientizmom, vlastné všetkým pozitivistom. V *Dejinách civilizácie v Anglicku* Buckle rozpracoval jednu z hlavných myšlienok všetkých pozitivistov prvej generácie: v dejinách ľudstva má hlavnú úlohu rozvoj vedy. Bucklovu koncepciu právom treba nazývať paradigmou pozitivistického myslenia.

V intenciách „ducha“ doby ostro odmietal fakt, že historická rekonštrukcia v porovnaní s prírodovedeckým alebo filozofickým rozborom má svoje špecifiky. Každá veda, teda aj historická, musí byť založená na prírodovednom vzore. Pre históriu z toho vyplýva predovšetkým: odmietnuť skúmanie individuálneho a zvláštneho a orientovať sa len na objavenie a sformulovanie všeobecných zákonov historického vývoja. Avšak keď Buckle sám pristupuje k rekonštrukcii niektorých situácií v dejinách, je nútený svoje vlastné teoretické zásady obchádzať. Keď spomína panovníka, neopisuje len tendencie, ktoré sa prejavili počas jeho vlády, ale píše o tom, aký mal, napríklad, vzťah k vzdelaným ľuďom atď., t. j. aj také detaily, ktoré individualizujú určitý jav a nevedú k všeobecnému. Len tak sa stáva jeho historické rozprávanie ozaj historickým.

„Rozvoj prírodných vied v 16.—19. storočí viedol okrem iného k nastoleniu monopolu ich teoretického aparátu a premene ich kritérií na požiadavku vedeckosti vôbec; de facto položil vo veľmi ostrej a bolestnej

forme otázku autonómie a suverenity humanitných vied, samostatnosti ich metódy a predmetu“ [9, s. 140] — ako veľmi správne píše O. G. Drobnickij. Novokantovci vystúpili predovšetkým proti nadvláde naturalizmu v dejinách. Kríza historického myslenia, s ktorou je spojená kríza metodologickej koncepcie bádenskej školy (Windelband, Rickert), sa začína už u pozitivistov prvej generácie, veď pri pokuse vytvoriť sociologickú teóriu sa vlastne pokúšali vypracovať filozofiu dejín, zodpovedajúcu kritériám prírodovedného poznania. Ak berieme do úvahy východiskové premisy prvých pozitivistov, musíme poznamenať, že oni v podstate filozofiu dejín chápali ako metodológiu dejín. Pozitivisty majú zásluhu na tom, že ukázali na problém vzájomného vplyvu teoretického a empirického v historickom poznaní a pokúsili sa ho riešiť. Pre všetkých pozitivistov prvej generácie v oblasti histórie bola charakteristická zámena historického sociologickým, ale aj sociológiu chápali hlavne ako filozofiu dejín, z ktorej chceli vylúčiť moment špekulatívnosti.

LITERATÚRA

1. RICKERT, G.: Granicy estestvenno-naučnogo obrazovaniya ponjatij. Peterburg 1903.
2. KISSEL, M.: Sudba staroj dilemy. Moskva 1974.
3. COMTE, A.: Duch pozitivnoj filozofii. Peterburg 1910.
4. WINDELBAND, W.: Preludii. Peterburg 1904.
5. Ogust Kont i pozitivizm: statí D. Milla, G. Spencera, L. Worda. Moskva 1897.
6. MILL, J. S.: Sistema logiki sillogističeskoj i induktivnoj. Moskva 1900.
7. BUNGE, M.: Pričinnost'. Moskva 1962.
8. BUCKLE, G. T.: Istoriya civilizacii v Anglii. Peterburg 1895.
9. DROBNICKIJ, O.: Priroda i granici stery obščestvennogo bytiya čeloveka. In: Problema čeloveka v sovremennoj filozofii. Moskva 1969.

ОСОБЕННОСТЬ ПОНИМАНИЯ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ В КОНЦЕПЦИЯХ РАННИХ ПОЗИТИВИСТОВ

Олег Семак

В этой статье автор на основе анализа концепций А. Комта, Дж. С. Милля и Г. Т. Бакла стремился показать, какими модификациями прошла проблематика философии истории у позитивистов первого поколения. Автор пришел к выводу, что при попытке создать социологическую теорию, они, собственно, стремились разработать философию истории, соответствующую критериям естественнонаучного познания. Если принять во внимание исходные положения первых позитивистов, то следует отметить, что в сущности философию истории они понимали как методологию истории. Заслуга позитивистов заключается в том, что они указали на проблему взаимного влияния теоретического и эмпирического в историческом познании и попытались ее решить. Для всех позитивистов первого поколения в области истории была характерной замена исторического социологическим, а социологию они понимали главным образом как философию истории, из которой хотели исключить момент спекулятивности.

Oleg Semak

In dieser Studie versucht der Vf. aufgrund der Analyse von Konzeptionen A. Comtes, J. S. Mills und H. T. Buckles einen Hinweis darauf zu geben, welche Modifikationen die Problematik der Geschichtsphilosophie bei den Positivisten der ersten Generation erfahren hat. Er gelang zur Ansicht, dass sie bei dem Versuch eine soziologische Theorie herauszuarbeiten eigentlich den Versuch unternahmen eine Geschichtsphilosophie zu formulieren, die den Kriterien der naturwissenschaftlichen Erkenntnis entsprechen würde. Wenn wir die Ausgangsprämissen der ersten Positivisten in Betracht ziehen, so müssen wir bemerken, dass sie die Geschichtsphilosophie im Grunde als Methodologie der Geschichte verstanden haben. Das Verdienst der Positivisten beruht darin, dass sie auf das Problem des Aufeinanderwirkens von Theoretischem und Empirischem in der Geschichtserkenntnis hingewiesen haben und es zu lösen versuchten. Für alle Positivisten der ersten Generation war im Bereich der Geschichte die Verwechslung des Historischen durch das Soziologische charakteristisch, aber auch die Soziologie verstanden sie hauptsächlich als Geschichtsphilosophie, aus der sie das Moment der Spekulativität ausschliessen wollten.